

ישיבה ביריחו ודיני עיר הנדחת

א

איתא בתוספתא שילחי סנהדרין: "והיתה תל עולם — שכבר היתה בימי יהושע, (דהוה ליה לכתוב 'כי תהיה' אלא 'והיתה' — עיר יריחו שיאמרו עליו בדור הזה 'והיתה' מגב"כ). ר' יוסי ור' יהושע בן קרחה אומרים הרי הוא אומר (יהושע ו) ארור האיש (לפני ה') אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו — וכי אין אנו יודעין שיריחו שמה, אלא שלא יבנה אותה ויקרא את שמה כעיר אחרת, שלא יבנה עיר אחרת ויקרא את שמה יריחו. וכן הוא אומר (מלכים א טז), בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו וכו'. ר' שמעון בן אלעזר אומר, לא אותה בנה אלא אחרת בנה ומשנבנתה הותרה לישוב בה (אחרת, בנאה, לכן הותר הישיבה בה. מגב"כ) וכן הוא אומר (מלכים ב ב), ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע".

נראה מזה, שר' שמעון בן אלעזר בא לתרץ הקושי, איך גרו בני הנביאים ביריחו, שכאמור לעיל, מה שנאמר בתורה לעניין עיר הנדחת 'תל עולם' מתייחס גם ליריחו — שכבר היתה בימי יהושע, שלפי זה הרי נראה שאסורה בה הישיבה לעולם. ולזה מתרץ, שזו היתה עיר אחרת שקראו שמה יריחו, וגם זו היא בכלל האיסור, וכמו שאמרו ר' יוסי ור' יהושע בן קרחה — שלא יבנה עיר אחרת ויקרא את שמה יריחו. אלא שיש הבדל בין העיר יריחו עצמה לבין עיר אחרת שבנה בשם יריחו, כי בעוד שביריחו המקורית אסורה בה הישיבה לעולם, ואילו לגבי עיר אחרת האיסור הוא על הבניה, כלשון הכתוב 'אשר יקום ויבנה' — את יריחו, ואילו אם עבר ובנאה אין הישיבה אסורה בה. על כן, אין פלא שגרו בה בני הנביאים משום שלאחר שנבנתה לא חל עליה איסור הישיבה בה.

ב

אולם לכאורה עדיין לא מתורץ בזה שהרי מצינו שגם לפני כן היה שמה ישוב קבוע, שכן נמנית יריחו בין הערים שבנחלת בנימין (יהושע יח, כא); ובדוד נאמר שאמר לאנשיו 'שבו ביריחו עד יצמח זקנכם' (שמואל ב י, ה); עוד נאמר: "ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים" (שופטים א, טז); ועוד שם: "ויירשו את עיר התמרים" (שם ג, יג), ועיר התמרים היא יריחו (דברים לד, ג). אם כן התיינת לאחור שעבר חיאל ובנה הותרה, אבל איך ישבו בה לפני כן? וכן תמוה עצם הדבר, שהרי כבר היתה

מיושבת לפני כן, ומי הוא זה שבנאה לפני כן באיסור, ומהו זה שבנאה חיאל בית האלי,
אם היתה כבר בנויה לפני כן?

2.

ונקדים בעיון בדברי הרמב"ם בעניין עיר הנדחת. כתב הרמב"ם (הלכות עבודה זרה
ד, ד): "אין אחת מערי המקלט נעשית עיר נדחת שנ' 'באחד שעריך', ולא ירושלים,
לפי שלא נתחלקה לשבטים. ואין עושין עיר הנדחת בספר, כדי שלא יכנסו עכו"ם
ויחריבו את א"י". ובראב"ד שם בעניין מה שכתב בערי מקלט: "א"א לא ידעתי
מאין לו זה, ולא נאמר בגמרא אלא על ירושלים. אבל כל ערי מקלט, השבטים נתנו
אותם מחלקיהם". ובכסף משנה שם: "ודעת רבינו שמאחר שנתנו אותם מחלקיהם,
ואינם מיוחדים לנותנים, לא קרינו בהו 'שעריך'". ובלחם משנה שם: "במרובה אמרו
ירושלים אינה נעשית עיר הנדחת לעולם דכתיב 'עריך', וירושלים לא נתחלקה לשבטים,
וא"כ אינה 'עריך'. ומה"ט גופא משמע ליה לרבינו, דעיר מקלט אינה נעשית עיר
הנדחת, מפני שאנפ"י שמתחלה נתחלקה, כיון שנתנום אינם נקראים 'שעריך', דשעריך
משמע שהם שעריך בכל עת ובכל זמן".

ד

והנה ראשית ראוי לציין שלשון 'באחד שעריך', כפי הגירסא שלפנינו ברמב"ם, ושכפי
הנראה מלשון הכסף משנה והלחם משנה הנ"ל, זו הגירסא שהיתה גם בפניהם, לשון
זו לא נאמרה בתורה בעיר הנדחת, כי שם נאמר 'באחד עריך', וכפי שהביא הלחם
משנה ממה שנתמעטה ירושלים. והלשון 'באחד שעריך' נאמרה לעניין יחידים שעבדו
עבודה זרה (דברים יז, ב). ואף אם נאמר, שלמרות שמקור הכתוב נאמר לעניין יחידים,
נראה שיש בו התייחסות גם לעניין עיר הנדחת, שהרי ממה שנאמר שם איש או אשה
דרשינו 'איש ואשה אתה מוציא לשעריך, ואין אתה מוציא עיר או שבט לשעריך'
(סנהדרין דף טז א). אם כן אנפ"ל שניתן הכתוב להידרש גם לעניין עיר הנדחת, מכל
מקום אינו מובן לשם מה היה צריך הרמב"ם להביא כתוב זה, ולא הביא את הכתוב
שנאמר בעיר הנדחת 'באחד עריך' אם משמעות הדרשה היא כהבנת הכסף משנה והלחם
משנה, שמאחר שניתנו ערים אלה ללויים אינם בכלל 'עריך', כשם שאין ירושלים
בכלל זה, לפי שלא נתחלקה לשבטים מעיקרא. ובמה יש במלה 'שעריך' משמעות
יותר למעט ערי מקלט מאשר במלה "עריך". אם כן, לשם מה היה צריך הרמב"ם
להביא פסוק אחר שלא נאמר במפורש לעניין עיר הנדחת, בעוד שהדרשה יכולה
היתה להידרש מאותו פסוק שנאמר בעניין עיר הנדחת.

עוד יש להתעכב בסיום דברי הרמב"ם שנימק משום מה אין עושין עיר הנדחת
בספר, 'כדי שלא יכנסו עכו"ם ויחריבו את א"י', שנימוק זה נאמר בגמרא אליבא דר'
שמעון דדריש טעמא דקרא (סנהדרין דף טז, ב), ואילו אליבא דרבנן הוא גזירת הכתוב.
וכן הוא מפורש ברש"י (שם דף קיא, ב ד"ה 'בקרבד'). ולמה היה לו לרמב"ם להביא
טעם שאינו להלכה; ועמדו כבר בזה נו"כ. ומה שתירצו כי אין נפקא מינה מזה

להלכה, על כן ניתן לומר טעמא דקרא, גם אליבא דרבנן, לכאורה תירוץ זה צריך עיון. כי לכאורה יש נפקא מינה אם ניתן לבנות עיר אחרת בספר, ליד עיר זו הנדחת, שלפי ר' שמעון בכהאי גוונא אפשר לדונה כעיר הנדחת, וחשש שמא יחריבו את ארץ ישראל אינו קיים, כי יקימו עיר אחרת ליד אותו מקום. ואילו לרבנן דדרשינן לה מקרא 'מקרבך' ולא מן הספר, בכל אופן אין לעשות עיר הנדחת בספר. וכיוון שיש נפקא מינה להלכה, אם כן לא היה לו לרמב"ם להביא טעמא דקרא לפי מה דנקטינן דלא דרשינן טעמא דקרא.

ה

עוד ברמב"ם (הלכות רוצח ה, ח) : "ערי מקלט אין עושין אותן לא עיירות גדולות ולא כרכים גדולים, אלא עיירות בינוניות". ובמשנה למלך שם, כתב "דערי מקלט דינם כעיירות בינוניות שאינן מוקפות חומה דווקא, כמבואר בשילהי ערכין, דפריך התם ערי חומה ללויים מי אית להו והתניא" וכו', ותמה על לשון הבריתא ולשון הרמב"ם שממה שכתוב 'ולא כרכים גדולים ולא קטנים' משמע שבינונים עושים גם 'כרכים', דהיינו מוקפות חומה. כן תמה על הגמרא שם, דבעי לאוקמי הא דממעטינן לוי שמכר בית בערי חומה מדין חליטה, בגוונא שישב ולבסוף הוקף, דאינו מובן, שהרי לעניין זה שאמרו שערי מקלט אין עושין ערים מוקפות חומה הוא מטעם שבעיר מוקפת חומה רבים מצויים שם וחישינן לגואל הדם. אם כן מאי נפקא מינה לעניין זה אם הוקפה קודם או ישבה קודם.

עוד הוקשה לו מה שכתב רש"י במכות לעניין קושית הגמרא (דף י, ב) : 'וקדש עיר מקלט הוא, והכתיב וערי מבצר וכו' וקדש וכו' ותניא ערים הללו אין עושין אותן לא טירין קטנים ולא כרכים גדולים אלא עיירות בינוניות", ופירש"י, 'וערי מבצר' — כרכים גדולים שהיו בנחלת נפתלי וכו', ויוצא שרש"י מפרש שהקושיה ממה שאין לעשות כרכים גדולים ערי מקלט, כי קדש גמנתה בתור כרך גדול, ותמוה, שהרי הקושיה היא מצד שאין עושין ערי מקלט כרכים המוקפים חומה, מבלי הבל מזה הגודל של הכרך ?

ו

והגראה בכל הג"ל על פי המבואר בשילהי ערכין שם, דאוקי להא דנתמעטו לויים מדין בתי ערי חומה בעריהם, כגון שנפלו להם בגורל ערי חומה, דהוה סלקא דעתין כל עוד שלא נסתרו חומותיהם יהיו בדין ערי חומה, לזה בא הכתוב למעט. ולפי זה נראה שכך הוא פירוש הברייתא והרמב"ם, שעירות גדולות או קטנות אין מכניסים מעיקרא בכלל הגורל לעשותן ערי לויים. מה שאין כן בינוניות, אף על פי שהן מוקפות חומה היו מכניסים בגורל, שאם יפלו בגורל הלויים ויצטרכו להיות ערי מקלט, הרי יש להם תקנה, שאז יסתרו חומתם, כפי שמתבאר מתוך הסוגיה הג"ל. ומיושב מה שרש"י הוצרך להדגיש בקושית הגמרא 'מקדש', שנראה שהיתה כרך גדול, כי אילולא זה, כיוון שזה רק מצד שהיתה מוקפת חומה לא היה זה מעכב מלהכניסה בגורל ולעשותה עיר מקלט, כי אפשר לסתור חומתה אחר כך.

וזה שאין עושיין עיר חומה לעיר מקלט, נראה שהוא לא מטעם שעל ידי שיש לה חומה רבים מצויים שם, כפי שהבין בעל המשנה למלך, אלא הוא מטעם אחר. וזה לפי מה שנתבאר אצלנו במקום אחר (ס' עמוד הימיני סי' ב), שמקום מושב הסנהדרין היה בערי החומה, שנתקדשו בקדושת מחנה ישראל. ומשם היה המשפט יוצא לכל היישובים שבתחום עיר החומה. על כן יש לומר שמטעם זה היתה רגל כל אדם מצויה שם, כי באים שמה למקום המשפט, ולזאת חוששים, שגם גואה"ד ייכנס לשם באמתלא זו. והנה כנ"ל, עניין זה של ישיבת הסנהדרין הוא רק בערי חומה שנתקדשו, וכלשון הכתוב: "תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלקיך נותן לך לשבטיך", הרי שזה רק באותן ערי חומה שנתקדשו בכיבוש הארץ. אבל בישוב ולבסוף הוקף שלא נתקדש בתור ערי חומה אין בו מושב הסנהדרין. על כן א"ש לפי הסלקא דעתין שבגמרא ערכין שם, דעניין חליטת בתי ערי חומה לא מקושר עם קדושת ערי חומה ואין הבדל לעניין זה בין ישוב ולבסוף הוקף או הוקף ובסוף ישב, על כן תירץ שפיר, שהמדובר כאן בישוב ולבסוף הוקף, דאין שם מושב סנהדרין על כן שפיר אפשר לעשותם לערי הלויים שיהיו ערי מקלט, שכיוון שאין שם מושב הסנהדרין אין מניעה לעשותם ערי מקלט, אלא שהגמרא דוחה זאת כי גם דין בתי ערי חומה קשור בקדושת העיר בתור עיר חומה, ומוכרח איפוא להיות המדובר בהוקף ולבסוף ישב.

ח

ומעתה נבין דברי הרמב"ם לעניין עיר הנדחת. כי יש לראות ברמב"ם שגם דין עיר הנדחת אין אלא בעיר המוקפת חומה. עיין שם בהלכה ו': "... ועורכין עמהם מלחמה עד שתבקע העיר וכו' ושורפין את כל שללה עם המדינה באש" (ועיין מש"כ בס' הנ"ל, שמדינת פרושה בדברי הרמב"ם עיר מוקפת חומה). ועוד שם: "היה רחובה חוצה לה, בונים חומה חוץ ממנו עד שיכנס לתוכה שנא' אל תוך רחובה". והנה לשון זו 'בונים חומה' לא נמצא בגמרא, והיא תוספת מהרמב"ם ואינו מובן לשם מה צריך דווקא לבנות לה חומה, שהרי בין כך הכל למיסתרו ולמחבר קיימי, והיה מספיק לעשות לה מחיצה קלה כל שהיא בכדי שיהא לה רחוב. כן שם עוד ברמב"ם הלכה ח: "ומותר לעשותה גנות ופרדסים, שנ' לא תבנה עוד — לא תבנה מדינה כמו שהיתה". חזינן שדעת הרמב"ם, שהמדובר כאן בעיר מוקפת חומה בדווקא שהיא הנקראת מדינה. ואשר על כן בכדי לבנות לה רחוב לא סגי במחיצה קלה, אלא בהרחבת העיר על ידי שיקיפו אליה עוד שטח בחומה ויצרפוהו לעיר. וכן נראה ממנו, שנוסף על האיסור ליישב המקום של עיר הנדחת ורק גנות ופרדסים מותר, זהו מגדר לאו הבא מכלל עשה, שנ' 'תל עולם'. אולם אם חוזר ובונה אותה 'מדינה כמו שהיתה' דהיינו מוקפת חומה עובר בלא תעשה ועל זה נאמר 'לא תבנה עוד' דהיינו מוקפת חומה כמו שהיתה. מכל זה יוצא ברור שאין דין עיר הנדחת אלא בעיר חומה מקודשת בקדושת מחנה ישראל, ואם אינה עיר חומה נידונים כיחידים. ולכאורה מנא ליה זאת לרמב"ם? לזה הביא הרמב"ם הכתוב 'באחד שעריך' שאף על פי שכאמור נאמר לעניין יחידים שעבדו עבודה זרה

הרי הוא מתייחס לפי דרשת חז"ל גם לעניין עיר הנדחת, בכדי ללמוד מכך, שהמדובר על 'שעריך', והיינו עיר שיש לה תורת שערים, דהיינו עיר מקודשת כעיר חומה, ששם הוא מקום המשפט ככתוב ב'כל שעריך'.

ונראה שבכדי להדגיש זאת העתיק הרמב"ם את טעמו של ר' שמעון למה אין עושין עיר הנדחת בספר, ואף על פי שכאמור לעיל, רבנן אינם מודים דדרשינן טעמא דקרא. אלא שמזה אנו למדים, שהדיון הוא על עיר מבצר, שהיא עיר מוקפת חומה, כי נימוקו של ר' שמעון לא יוסבר אלא אם כן המדובר בעיר חומה, דאז שייך הנימוק שעל ידי שיהרסוה בתור עיר נדחת ולא יבנוה עוד יהא המקום נוח לכיבוש. שהרי מן הסתם עיר מבצר נבנית במקום המתאים מבחינת מבנה השטח להיות עיר מבצר, ולא שייך לבנות בצדה עיר אחרת, כי לא כל מקום יצלח לזה, מה שאין כן אילו היה מדובר בסתם עיר מושב, כי אז אינו מובן משום מה על ידי שיתריבוה יהא המקום פרוץ לכיבוש האויב, שהרי ניתן לבנות בצדה עיר אחרת שתגן על הספר. א"ו המדובר בעיר חומה שהיא מבוצרת ונבנית במקום המוכשר לכך מעצם טבעו. ומתורץ גם מה שהערינו דלכאורה יש נפקא מינה אי דרשינן טעמא דקרא, אם אפשר לבנות עיר אחרת לידה. כי מכיוון שכאמור המדובר בעיר מבצר, שמן הסתם נבחר מעיקרא המקום המתאים ביותר לכך באותה סביבה, ממילא על ידי שיהרסוה לא יימצא לה תחליף בדומה לה באותה סביבה.

ט

ולפי זה מיושבת השגת הראב"ד על הרמב"ם, כי לא מדיוק הלשון למד הרמב"ם שאין עושין עיר מקלט לעיר נדחת, שבוה קיימת באמת טענת הראב"ד שבגמרא לא נזכר המיעוט אלא לעניין ירושלים ואילו ערי מקלט שניתנו ללויים מערי ישראל שנתחלקו לשבטים לא נתמעטו מזה. אלא שכוונת הרמב"ם, היא מאחר שנאמר לעניין עיר נדחת 'שעריך' דהיינו ערים מוקפות חומה המוקדשות, וערי מקלט אמרינן בשילהי ערכין שאין עליהן דין ערי חומה, הרי תורת ערי פרוזות עליהן ואין עושין עיר נדחת אלא ערי חומה בלבד. נמצא שהוכרח הרמב"ם להביא את הכתוב 'באחד שעריך' ולא סגי בכתוב 'באחד עריך' כי זה אין משמעותו הכרחית רק לעניין עיר חומה, שגם ערי פרוזות בכלל 'עריך' הם. ולא נתמעט ממה שנאמר 'עריך' אלא ירושלים בלבד.

והנה כאמור 'תל עולם' שנאמר לעניין עיר הנדחת, קדמה לה דוגמתה ביריחו. וכן הובא במדרש (ילקוט שמעוני יהושע ו): "א"ר ברכיה כעיר הנדחת עשאה, והרי עיר הנדחת אסורה בהנאה", לפי זה נראה שדוגמת מה שמצינו בעיר הנדחת שהוא רק עיר חומה, כן ביריחו מה שעשאה חרם, הוא רק בכהאי גוונא — העיר המוקפת חומה. ומעתה נראה דחיאיל בית האלי לא בנה עיר חדשה, שהרי כאמור היתה עיר בשם יריחו מיושבת גם לפני כן, אלא שזו נשאה את השם יריחו, אבל לא היתה מוקפת חומה. וייתכן שבעוד שהיתה יריחו עומדת על תלה, היו מסביבה מחוץ לחומתה בנינים מרובים. ועל אותו

מקום שמחוץ לחומה הוא שנאמר 'ויהי בהיות יהושע ביריחו' (יהושע ה, יג). ובמדרש אמרו בזה שהיה זה בעיבורה של יריחו, היינו מחוץ לחומת העיר, ומכל מקום שם יריחו על המקום. אכן החרם שהכריז יהושע היה על העיר יריחו, זו המוקפת חומה, כי כאמור הרי היה זה דוגמת החרם של עיר הנדחת, שהוא רק בעיר המוקפת חומה, ונמצא שעיבורה של יריחו, שכאמור נשאה גם את השם יריחו, היה יכול להיות מיושב, ולא חל עליו החרם. ואף על פי שהיה לה שם יריחו, הרי מה שגזרו 'לא עיר אחרת בשם יריחו', זה גם בעיר דוגמת יריחו, היינו עיר מוקפת חומה. אבל אותו מקום של עיבורה של יריחו, שלא היה מוקף חומה, לא היה בגדר שום איסור כלל. וייתכן שבגלל זה גם כונה המקום בשם 'עיר התמרים' כי בתוך ערי חומה לא היו אילנות בכלל (ראה בבא בתרא דף כד, ב). ומסתבר שכך לא רק בערי ישראל, אלא כך היה הנהוג גם בערי הגויים), והכוונה לפרברי יריחו המוקפת חומה.

ומעתה מובן שלא הוקשה להם ממה שנראה מהכתובים שהיה ישוב ביריחו מאז שנכבש המקום על ידי יהושע, וכן לא הוקשה מה חידש חיאל בית האלי, כי אמנם המקום היה קיים כמקום יישוב, ואף נשא את השם יריחו. אולם לא היה שם איסור ישיבה, כי לא נגזר אלא על עיר חומה שתישא את שם יריחו, וזהו שחידש חיאל בית האלי שהקיף את היישוב בחומה, וזהו שהיה באיסור, וזהו גם שהוקשה להם על שבני הנביאים בימי אלישע ישבו ביריחו, דוח היה כבר לאחר שהוקף בחומה, ואם כן לכאורה חל איסור על המקום, ולזה מתרץ ר' שמעון בן אלעזר, שאמנם נאסר להקיף חומה את המקום, אבל לא נאסר לשבת שם גם לאחר שהוקף באיסור. אכן כל זה הוא בנוגע לעיר אחרת בשם יריחו, מה שאין כן יריחו העיר. עצמה שבה יש דין 'תל עולם' דוגמת עיר הנדחת, היא אסורה בישיבה לעולם, אף שלא על ידי שיקיפיה חומה. על כן הוכרחו לומר, שעיר אחרת היתה זו שבנה חיאל בית האלי, שאמנם עבר באיסור ואף נענש כפי שמבואר בכתובים, אך מכל מקום לא נאסר בישיבה למרות שהוקף באיסור.

המסקנה היוצאת מכל האמור, שיש שני איסורים :

א. לא להתיישב ביריחו במקום שהיה מוקף חומה בכניסת ישראל לארץ, דחל על המקום דין 'תל עולם' שאסור לגמרי להיבנות.

ב. יש איסור לבנות עיר אחרת מוקפת חומה ולהסב לה שם 'יריחו'. אולם אם אין המקום מוקף חומה מותר לשבת בו גם אם הוא נושא שם יריחו עליו.